

Kanesa

Ole Kanesa e tupu pe a sosolo sela ma fausia tuma. A lē fa'atapula'aina le sosolo sela, e o'atu i isi totoga ma i'u ai lava ile maliu. Pe ā male selau ituaiga kanesa 'ese'ese ua iai. Ole tele o kanesa e fa'aigoaina ile totoga na amata ona sosolo mai ai. E taua ona e iloa, e lē amata uma mai kanesa ise tuma. Fa'ata'itaiga, ole kanesa ole toto (leukemia) ole kanesa o le malū ole ponāivi (marrow) male toto. A vave ona maua ma togafitia e telē le avanoa e mafai ai ona togafitia. O togafitiga mole kanesa, e iai ta'otoga, togafitiga e fa'aaoga ai uila malolosi (radiation) ma togafitiga e iai vaila'au malolosi (chemotherapy) e fa'aaogaina e fa'amuta ai sela ole kanesa.

E tupu le kanesa i so'o se aganu'u, e lē fa'ailogaina ise ituaiga tagata, lanu, ekalesia, tinā po'o se tamā. O nisi taimi e mafua mai le kanesa i o tatou si'osi'omaga, pei o vaila'au o'ona, vaila'au mai uila malolosi, asu mai tapa'a, ma siama. O ituaiga soifuaga tatou te filifilia e avea lea ma auala e maua ai le maua o tatou ile kanesa, pei ole ulaula tapa'a, taumafa afa, fa'ala ae le u'uina le tino ile u'u e puipuia mai ai i ave malolosi ole la, le lelei le meataumafa, leai se fa'amalositino. Mo Tagata Asia i Amerika, Tagatanu'u o Hawaii, ma Tagatanu'u ole atu Pasefika, o isi ala pei o suiga fa'aleaganu'u, lē lava le tamāoaiga, avanoa mo a'oa'oga, maualalo pasene o e faia su'ega puipuia, tuai ona ta'u mai ele foma'i le ma'i ae ua ui, leai ni fa'amatalaga po'o a'oa'oga fa'aleaganu'u ma ni polokalame puipuia o fa'auau pea e ta'u mai ai pasene o tagata ole atunu'u ua a'afia, pe maliliu mai le kanesa.

Tagatanu'u Samoa i Amerika

Ise Su'esu'ega lautele a Amerika na faia ile 2006, e faitauina ile 73, 385 tagatanu'u Samoa o lo'o nonofo ile Unaiete Setete. O tagatanu'u Samoa e lona lua le tele ile fa'itau aofa'i o tagatanu'u o Hawaii male Atu Pasefika o lo'o nonofo ile Unaiete Setete, ole sefulu fitu pasene o nei tagata uma o tagatanu'u Samoa. E lua sefululua male afa pasene o tagatanu'u Samoa sa ulufale mai i Amerika mai le 1990-1999, ae lua sefulufa tesi male fitu pasene na ulufale mai i tua mai ole 2000. Ile asō, ole tele o tagatanu'u Samoa o lo'o nonofo i Kalefonia ma Hawai'i. Pe ā male valulima pasene o tagatanu'u o Samoa sa fananau i Amerika, e sefululima tesi male tolu pasene sa fananau i atunu'u i fafo, iva pasene ua fai ma sitiseni o Amerika, ae ono tesi male fa pasene e leai ni pepa nofo mau.¹

O fesoasoani fa'aliliuina ile gagana Samoa e fa'afaigata pea ona maua e tagatanu'u Samoa. Lipotia mai ele vaega ale Ofisa o Tusigaigoale Unaiete Setete e tusa male sefuluvalu tesi male lua pasene le numera o tagatanu'u Samoa "e lē lelei tele" le tautala Igilisi.¹ Ole mafua'aga lea e fa'afaigata ai ona malamalama le to'atele o tagatanu'u Samoa ile ma'i lea ole kanesa.

Fa'ailoa mai fo'i ele Ofisa o Tusigaigoale Unaiete Setete e na'o le ono tesi male valu pasene o tagatanu'u o Samoa e ia tikeri BA ae la'ititi ifo male fa pasene e iai tikeri maualuluga atu.¹

Ole maualuga ole lē lava ole tamāoaiga, e fa'aletauliaina ai tagatanu'u Samoa mai latou aiiai tutusa ile fa'aaogaina o fesoasoani fa'afalema'i. E sefuluvalu tesi male iva pasene aiga e lē lava

le tamāoaiga. O lea fuainumera e la'ititi ifo male afa pasene o aiga uma o Amerika e lē lava le tamāoaiga (9.8%).¹

Kanesa male Vaega ale Soifua Maloloina

E tele ona fa'ailoa atu tinā i laiti o Amerika Samoa ele foma'i ua maua ile kanesa ole susu ua o'o i ona tulaga mata'utia na lo'o tinā papalagi e le oni Sipaniolo.³ O kanesa sili e lima i tamaloloa Samoa e aofia ai kanesa ole porosetate, mamā, āte, manava, male ga'au-alafea'au. O kanesa sili e lima i fafine Samoa e aofia ai kanesa ole susu, mamā, 'auga ole fa'a'autama, ga'au-alafea'au male kanesa o totonu ole fa'a'autama.⁴

Kanesa I Tamaloloa Samoa, 1998-2002 (Table 1.1)

Kanesa Uma	566.7
Porosetate	144.1
Mamā	111.9
Āte	54.5
Manava	53.0
Ga'au-alafea'au	43.1

Kanesa I Fafine Saina, 1998-2002 (Table 1.2)

Kanesa Uma	472.0
Susu	102.5
Fa'a'afu'afu ole Fa'a'autama	66.1
Mamā	56.9
Ga'au Tu male Ala Fe'au	38.6
'Auga ole Fa'a'autama	18.1

*Numera fa'amaumauina ele "Cancer and mortality patterns among specific Asian and Pacific Islander populations in the U.S.", By: Barry A. Miller, Kenneth C. Chu, Benjamin F. Hankey, Lynn A.G. Ries⁴

E lē tele ni su'esu'ega na faia ole kanesa mo tagatanu'u Samoa, ae tasi le su'esu'ega patino na fa'ailoaina mai ai le taua tele ole aganu'u ile va'aiga a tagata ile itu tau ile soifua maloloina. Fai mai le su'esu'ega lenei, ile aganu'u Samoa, e lē fa'atauaina ile tagatanu'u Samoa le puipuia male tausia ole tino, ole mea lea e maua ai numera o fa'ama'i 'ese'ese. E taua tele i tagata Samoa le aganu'u, "Fa'asamoa." Pei ona ta'ua ise taimi ua mavae, o ni mea e sili ona pagatia ai le atunu'u, ole vaivai ile gagana Igilisi, vaivai i a'oa'oga, male vaivai ile tamāoaiga - - o uiga matamuli male lē fia mana'o e iloa e isi tagata latou timaga ole mea lea e to'atele ai e lē faia su'ega puipuia mo le kanesa. Ona o tagatanu'u Samoa e iai latou uiga mā, e lē fia mana'o fo'i e ta'u atu ile foma'i latou mataupu lilo e fa'ataua i latou soifua maloloina.⁵ Ole aganu'u e fa'atusa le malosia ile mafai lea ona talia so'o se tigā, ole alu e va'ai le foma'i, e fa'atusaina lea ise tagata pala'ai. Ole mā e lē mana'o e to'ilalo, ole isi lea fa'afitauli e lē mafai ai ona maua le soifua maloloina lelei.⁶ Ole ala lea ua tele ai tamā ma tinā ua maua ile kanesa ole porosetate male susu.⁴

O nisi nei o vaega e lua ile aganu'u fa'asamoa, o matai ma faifeau, e tasi iai le fa'alogose nu'u po'o se ekalesia.

Ise su'ega sa faia, sa molimauina ai tagatanu'u Samoa ole ekalesia e lē iloaina le aoga o suega puipuia ae peita'i'a, e fia iloa atili pe a fa'apea e ta'u atu ele fa'ifeau po'o so'o soso.

Ile fa'asamoa, o faifeau ma matai e va'ai maualuaga iai le lautele. Sa maua mai ise su'esu'ega e fa'apea, e fa'alogo ma talia ele lautele a'oa'oga mole puipui mai kanesa ese'ese pe a a'oa'oina ese faifeau.⁷ Fai mai le tasi tamā

*“Ole fa'alavelave e elē o tagata e saili togafitiga, e mana'omia ni tagata e iai tofiga maualuluga ma tagata e fa'a'alo'alo iai le lautele pei o faifeau ma matai. A leai, e fai lava latou se'i loga ua tuai. O auala ia e uia e matou tagata i mea fa'apenei.”*⁵

A maua e ali'i su'esu'e, ma ali'i popoto ile soifua maloloina ni auala e mafai ai ona avatu ta'ita'i nei ma tu'ufa'atasi i polokalame e pulea ai le kanesa, e mafaia ona latou suia “auala uia masani,” ona a'oa'o lea i tagatanu'u Samoa e pulea latou lava soifua maloloina. O le auala lea e fa'a'iti'itia ai le numera o kanesa. Ua fa'ailoa mai fo'i ele vaega Iloilo ale ASCC ni auala e fa'a'iti'itia ai kanesa male maliu mai le kanesa i Samoa:

- Amata ma fa'avaeina se feso'otaiga ma isi lālā 'ese'ese
- Una'i ma a'oa'o polokalame e fa'aalu ai i luma le malamalama ile kanesa.
- Amata ni polokalame ma fa'atulaga avanoa e fuatia ai ni tagatanu'u su'esu'e Samoa
- Fa'amaualuga le numera o alagatupe mo su'esu'ega o lo'o fa'apitoa mo kanesa i Amerika Samoa.
- Fa'atulagaina se auala e tatau mole aganu'u e mafai ona sapaapaia su'esu'ega fa'asaienitisi latou te aloa'ia, talitonuga, tu ma aganu'u a Amerika Samoa.⁸

Su'ega Puipui ma Auala Puipuia

Ile taimi nei, o Asia i Amerika, Tagatanu'u o Hawai'i ma Tagatanu'u ole Atu Pasefika e maualalo le pasene o'i latou e faia su'ega puipuia pe a fa'atusatusa i pasene o tagata Papalagi e le'o ni itua'iga Sipaniolo.⁹ O su'ega puipuia mole kanesa e mafai ona iloa vave ai le kanesa ae le'i o'o atu i ona itu mauta'utia, ma e mafai fo'i ona puipui mai ai fa'afitauli male oti. Fa'aopo'opo i su'ega puipuia, e iai fo'i tui puipuia mo siama e ono tupu mai ai kanesa.

Mo Tamā ma Tinā

- Su'ega e su'e ai le toto ile fe'au mamao (FOBT) mo le kanesa ole ga'auta'oto male alafe'au
- Tui Puipuia mole Āu pa B (HBV) e puipui mai ai i fa'ama'i ole āu pa male kanesa ole āte.

Mo Tinā

- Su'ega e oe o ou lava susu male Su'ega ele foma'i po'o le teine foma'i o ou susu
- Fa'ata ole susu mole kanesa
- Su'ega Pap test mo le kanesa ole 'auga ole fa'a'autama

Mo Tamā

- Ole (PSA) Prostate specifi-antigen, ole su'ega mo le kanesa ole porosetate. Ole PSA, o porotini e fausiaina e sela ole porosetate. Ole su'ega PSA e fua ai e aofa'i ole PSA i totonu ole toto.

O ala puipuia e tele lona taua ile fa'a'iti'itia o fa'afitauli ole kanesa fa'apea isi ma'i pei ole ma'i suka, ma'i fatu male tele o pauna. O mea'ai e tele i fuala'ai suamalie ma fuala'au meamata e maualalo ai le mauina o oe ile kanesa ole puta po'o le manava, 'auga ole fa'a'autama, ga'autele male porosetate. Ole puipuia mai le tele o pauna (obesity) e fa'ala'ititia ai le tele o kanesa

masani pei ole kanesa ole ga'au tele, kanesa ole susu pe a le toe faia le ma'i masina male kanesa ole fa'a'utama. Pe a male 20-30% o nei kanesa — ole tele o nisi kanesa masani ile Unaiite Sitete — fa'amata e iai se feso'ota'iga ile tele o pauna po'o/male le lava ole fa'amalositino.

E iai auala e fa'aiti'itia ai fa'afitauli ole kanesa

- Fa'ala'ititi ma fa'aumati le ulaula tapa'a
- Taumafa fuala'au suamalie ma fuala'au meamata (2-8 Taumafataga ile Aso)
- Taumafa meai e maualuga ile fiber
- Fa'atele le fa'amalositino
- Tumau pauna lelei
- U'u le tino ile suā'u e puipuia mai ai i ave malolosi ole la.
- Talanoa i lau foma'i ile kanesa ma su'ega puipuia mo isi ma'i.

Fa'aliliuina ele:

Samoan National Nurses Association
1950 East 220th Street., Suite 301
Long Beach CA 90810
Tel: 310-952-1115
Email: dorothyvaivao@snaa.org

Fa'amaumauina

1. U.S. Census Bureau, American Fact Finder: 2006 American Community Survey. Accessed January 12, 2010. <http://factfinder.census.gov>
2. Tanjasiri
3. Mishra SI, Luce-Aoelua P, Wilkens LR. Cancer among American Samoans: site specific incidence in California and Hawaii. *Intl. Journal of Epidemiology*. 1996;24:713–721
4. Miller, B.A., Chu, K.C., Hankey, B.F., & Ries, L.A. (2008). Cancer incidence and mortality patterns among specific Asian and Pacific Islander populations in the U.S. *Cancer Causes Control*, 19(3):227-256.
5. Seumaninoa Puaina, BS, Daniel F. Aga, MEd, DPA, Daniel Pouesi, and F. Allan Hubbell, MD, MSPH. Impact of traditional Samoan lifestyle (*fa'Samoa*) on cancer screening practices. *Cancer Detect Prev*. 2008; 32: S23-S28.
6. McPhearson C, McPhearson L. *Samoan medical beliefs and practice*. Auckland, New Zealand: Auckland University Press; 1990.
7. Aitaoto, Nia , Braun, Kathryn L. , Dang, Ka'ohimanu L. and So'a (lei) , Tugalei (2007) 'Cultural Considerations in Developing Church-Based Programs to Reduce Cancer Health Disparities Among Samoans', *Ethnicity & Health*, 12: 4, 381 — 400
8. National Cancer Institute. *American Samoa Community Cancer Network*. Accessed January 12, 2010. <http://crchd.cancer.gov/cnp/pi-tofaeono-abstract.html>
9. Ponce, N. Tseng, W., Ong, P., Shek Y.L., Ortiz, S. and Gatchell, M. (2009). The State of Asian American, Native Hawaiian and Pacific Islander Health in California Report. Retrieved April 28, 2009, from University of California Asian and Pacific Islander Policy MRP Web site: www.aasc.ucla.edu/policy/State_AANHPI_Health.pdf.